

П. І. Мандзик

<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

кандидат юридичних наук., член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук,
науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

А. В. Боровик

<https://0000-0003-1834-404X>

кандидат юридичних наук, доцент,
віце-президент Науково-дослідного інституту публічного права

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ЗАЛУЧЕННЮ ДІТЕЙ ДО УЧАСТІ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

У статті проаналізовано випадки залучення дітей до збройних конфліктів в окремих країнах, що носять доволі масовий характер (наприклад, у окремих країнах Азії, Африки, Латинської Америки та Європи). Розкрито поняття «дитина, пов'язана зі збройними силами чи озброєними групами» та охарактеризовано особливості психологічних вікових рис дітей завдяки яким вони «легко» вербуються до участі у збройних конфліктах.

Визначено шляхи залучення дітей до участі у збройному конфлікті у ролі солдатів та/або допоміжного персоналу (вербування, залякування, заохочення, примусу, залучення дітей до виконання інженерно-будівельних та інших видів робіт) та підстави приєднання до військових угруповань з метою уникнення бідності, захисту громади, почуття помсти тощо. Розкрито негативні соціально-правові наслідки участі дітей у збройних конфліктах.

Охарактеризовано спрямування міжнародно-правового механізму протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах, а саме такий механізм спрямовано на запобігання такому негативному явищу, притягненню винних до національної і міжнародної відповідальності та реінтеграції дітей-солдат до мирного життя. Акцентовано, що даний механізм ґрунтується на нормах міжнародного гуманітарного права та ряді міжнародно-правових актів (наприклад, Женевська конвенція, 1949 р.; Протоколи I та II до Женевських конвенцій, 1977 р.; Конвенції про права дитини, 1989 р.; Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах до Конвенції про права дитини, 2000 р. та ін.). Зауважено, що інституційною складовою міжнародно-правового механізму протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах є система відповідних міжнародних органів (Дитячий фонд ООН, Спеціальний представник Генерального секретаря ООН із питань дітей та збройних конфліктів, Міжнародний кримінальний суд, ЮНІСЕФ, окремі країн-членів ООН, неурядові міжнародні організації, регіональні міжнародні організації, представники громадськості, миротворчі місії).

Визначено, що міжнародно-правовий механізм протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах в силу ряду обставин не гарантує захисту прав дітей у збройних конфліктах в повній мірі, а тому потребує подальшого вдосконалення відповідних норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав дітей у збройних конфліктах.

Ключеві слова: діти-солдати, діти пов'язана зі збройними силами чи озброєними групами, залучення до участі у збройних конфліктах.

Постановка проблеми. Діти, як одна із найбільш незахищених соціально-демографічних категорій населення, залишаються основним суб'єктом-об'єктом системних дискримінаційних дій та часто залучаються до участі у збройних конфліктах, оскільки вважаються «економічно вигідною альтернативою дорослим солдатам»

[1, с. 14]. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ/United Nations International Children's Emergency Fund) за останні десятиріччя в ході військових конфліктів загинуло близько 2 млн. дітей, було поранено та скалічено 12 млн. дітей, залишилося без домівок 6 млн. дітей, а 300 тис. дітей брали безпосередню участь у збройному

конфлікті в якості солдатів у складі понад 60 урядових збройних сил та недержавних збройних утворень [2].

Україна ратифікувала ряд міжнародно-правових актів в сфері протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах, в т.ч. і Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах до Конвенції про права дитини, що стало важливим інструментом гарантування безпеки дітям під час збройних конфліктів, особливо в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави. Хоча масових фактів залучення дітей до бойових дій в сучасних умовах на території України не виявлено, проте непоодинокі випадки такого явища відмічаються за результатами журналістських розслідувань та даними МВС про провадження у справах щодо вербування дітей до лав незаконних збройних формувань на території ДНР. Зокрема, ряд журналістських розслідувань (за матеріалами ЗМІ «Сьогодні», телеканалів «Україна», «1+1», «5 канал», YLE та ін.) [5] підтверджує участь неповнолітніх осіб у збройному конфлікті на території України починаючи з 2014 року. За даними журналістів діти знаходяться в тренувальних таборих, в зоні бойових дій, залучаються до шпигування, розмінування територій та ін., проте такі факти замовчуються та приховуються від широкого загалу. Наприклад, вербування дітей здійснювали такі незаконні збройні формування, як: бригада «Восток», батальйон «Сомалі», «Народне ополчення Донбасу», бригада «Призрак» та ін. У зв'язку з чим особливого значення на сучасному етапі набуває розробка державної концепції протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах та включення до кримінального законодавства України норми прямої дії, щодо притягнення осіб винних у залучення дітей до участі у збройних конфліктах до кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх публікацій. Дане дослідження здійснено на основі аналізу звітів міжнародних організацій, публіцистичних матеріалів та результатів наукових досліджень та ін. Зокрема, останнім часом дослідженню різних аспектів залученню дітей до участі у збройних конфліктах присвячено ряд наукових та публіцистичних праці. В центрі уваги науковців є питання: моделі та методи вербування дітей до участі в збройних конфліктах на українському досвіді (О.Клименко); аналіз Конвенції про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах (М.В.Герасимчук); участь

дітей-солдат у збройному конфлікті на Донбасі (В.Шевченко) та ін.

Викладення основного матеріалу. На сайті Офісу Спеціального представника Генерального секретаря ООН із питань дітей та збройних конфліктів (далі – СААС) наведено наступне визначення поняття дитина-солдат «A child associated with an armed force or armed group» refers to any person below 18 years of age who is or who has been recruited or used by an armed force or armed group in any capacity, including but not limited to children, boys and girls, used as fighters, cooks, porters, spies or for sexual purposes. It does not only refer to a child who is taking or has taken a direct part in hostilities» (Paris Principles on the Involvement of Children in Armed Conflict 2007) [6]. Відповідно до даного визначення «дитина, пов'язана зі збройними силами чи озброєними групами» – це будь-яка особа віком до 18 років, яку завербували або використовували збройні сили чи озброєні групи в будь-якій якості, включаючи, використання як бійців, кухарів, носіїв, шпигунів або в сексуальних цілях.

У своїй діяльності вербуванням дітей-солдат займаються терористичні організації (наприклад, Аль-Шабаб, Ісламська держава, Боко Харам, Талібан та ін.), повстанські рухи (наприклад, Червоні Кхмери використовували дітей як солдатів, шпигунів тощо), нелегальні військові угруповання та екстремістські формування. Вони використовують дітей у якості комбатантів, шпигунів, посильних, кухарів, секс-рабів, терористів-смертників.

Вербування дітей-солдатів спостерігається у країнах Азії, Африки, Латинської Америки та Європи, зокрема таких як:

- Демократична Республіка Конго – вербування дітей-солдатів у різних регіонах країни;
- Судан та Південний Судан – вербування дітей-солдатів збройними силами уряду та повстанців;
- Сомалі – участь дітей-солдатів у сомалійському конфлікті;
- Ірак та Сирія – вербування дітей-солдатів різними збройними угрупованнями;
- Афганістан – вербування дітей-солдат з боку талібів та афганських сил безпеки;
- М'янма (Бірма) – армія М'янми та різні збройні групи залучають до збройного конфлікту дітей-солдат;
- Лівія – під час громадянської війни в Лівії було зафіксовано вербування дітей-солдатів різними збройними групами, включаючи обидві сторони конфлікту;

- Колумбія – використовували дітей-солдатів у конфлікті між державними силами та повстанцями;
- Нігерія – використання терористичною організацією «Боко Харам» дітей як самодіяльних бомбардирів та солдатів та ін.

Рис. 1. Діти-солдати (фото з відкритих джерел, за матеріалами сайту <https://www.legaltechnique.org/articles/afrika/somalijskie-deti-soldati-bull-novosti-v-fotografyah.html>)

В силу своїх психологічних вікових особливостей діти «легко» вербуються до участі у збройних конфліктах, вони переймають певні переконання та ідеї на основі таких особливостей, як: наївність та вразливість до впливу дорослих, авторитетних осіб; стремління належати до значимих соціальних груп; недостатня для прийняття виважених рішень незрілість розумових здібностей; вплив на систему їх цінностей соціокультурного контексту середовища; невибагливість у побутовому забезпеченні; відсутність сталої системи моральних цінностей, нерозуміння цінності людського життя тощо. В результаті впливу на дітей можуть бути сформовані у них такі риси притаманні солдатам, як легкість в управлінні, безстрашність, відсутність докорів сумнін, сприйняття війни як частини певної гри та ін.. [1, с. 14]. Підставами участі дітей у збройних конфліктах можуть бути їх викрадення, примус, приєднання до військових угруповань з метою уникнення бідності, захисту громади, почуття помсти тощо [6].

В незалежності від причин участі дітей у збройних конфліктах вони є жертвами та свідками насильства. Окремо дівчатка, яких вербують до участі у збройних конфліктах страждають від зґвалтувань та інших форм сексуального насильства, ускладнень пов'язаних із ранньою вагітністю, стигматизацією у суспільстві тощо [6]. Участь неповнолітніх дітей у збройних конфліктах, безпосередньо посягає на такі права

дитини як: право на життя та безпеку, право на освіту, право на здоров'я, право на захист від насильства (зокрема, сексуального насильства, використання дітей в якості солдатів, торгівлі дітьми тощо), право на гідне ставлення, право на захист та допомогу, право на розвиток, право на висловлення переконань та ін.

Міжнародно-правовий механізм протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах спрямований не тільки на запобігання такому негативному явищу, алей притягненню винних до національної і міжнародної відповідальності та реінтеграції дітей-солдат до мирного життя.

Міжнародно-правове регулювання участі дітей у збройних конфліктах ґрунтується на відповідних міжнародно-правових актах. Вперше норми які забороняють залучати дітей до участі в бойових діях з метою захисту їх прав, інтересів та добробуту було визначено у Женевській конвенції (1949 р.), Протоколах I та II до Женевських конвенцій (1977 р.). З прийняттям Конвенції про права дитини (Convention on the Rights of the Child, ООН, 1989 р.) забороняється наймати та використовувати дітей, які не досягли 15 років у військових групах і збройних силах. Так ст. 38 даної Конвенції визначає наступні положення «Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, Держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку» [3]. На думку М.В.Герасимчука недовіком Конвенції про права дитини в аспекті заборони залучення дітей у збройних конфліктах є використання норм формулювання яких може неоднозначно трактуватися, зокрема таких, як:

- «всіх можливих заходів» [3], оскільки саме таке формулювання допускає залучення дітей до участі у збройних конфліктах на добровільних засадах;

- «щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях» [3] не закріплює пряму заборону опосередкованих форм участь дітей у збройних конфліктах, зокрема таких, як транспортування зброї, передачі військової інформації тощо [2].

Слід зауважити, що встановлення найнижчої вікової межі призову на військову службу

у 15 років визвала тривалу дискусію між учасниками Конвенції про права дитини та до сих пір є доволі суперечною, оскільки в існування даної норми не в повній мірі захищає права неповнолітньої особи під час збройних конфліктів. Такі положення ст. 38 Конвенції про права дитини суперечать нормам Женевської конвенції (1949 р.), Протоколам I та II до Женевських конвенцій (1977 р.) та опосередковано «сприяли» ратифікації даної Конвенції значною кількістю держав-учасниць ООН – 192 країни. Позицію, щодо заборони використання дітей-солдат у збройних конфліктах підтримано на 26 Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (1995 р.), Конвенції Міжнародної організації праці (№182, 1999 р.).

Проте, вже у Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах до Конвенції про права дитини (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict, ООН, 2000 р.) визначається стандарти використання дітей-солдатів та закликаються держави-учасниці до вжиття заходів для запобігання вербуванню та використанню дітей у військових конфліктах. Зокрема, ст. 1 даного Факультативного протоколу закріплює наступне положення «Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях» [4].

Система міжнародних органів в сфері протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах складають:

Дітячий фонд ООН здійснює свою діяльність в сфері захисту прав дітей у т.ч. і під час збройних конфліктів і війн та зокрема виконує наступні функції: моніторинг ситуацій збройних конфліктів та звітування за результатами моніторингу; надання гуманітарної допомоги дітям, які постраждали внаслідок збройного конфлікту; захист дітей від воєнних злочинів які можуть вчинятися по відношенню до них, зокрема, зґвалтування, взяття в заручники, нанесення тілесних ушкоджень, вбивств та ін.; захист дітей від використання в збройних силах та військових формуваннях, в т.ч. і в складі приватних військових компаній та сприяння демобілізації та реінтеграції дітей-солдатів; психологічна підтримка дітей які постраждали внаслідок військового конфлікту.

У 90-х рр. ХХ ст. було засновано мандат Спеціального представника Генерального

секретаря ООН із питань дітей та збройних конфліктів. У мандаті СААС визначено форми грубих порушень прав дітей під час збройного конфлікту: вербування та використання дітей під час збройних конфліктів; сексуальне насильство над дітьми; вбивство та каліцтво дітей; напади на лікарні та школи; відмова у наданні гуманітарної допомоги; викрадення дітей. У 2014 р. під егідою СААС стартувала кампанія «We are «Children, Not Soldiers»» метою якої стало досягнення глобального консенсусу у протидії вербування дітей до участі у збройних конфліктах національними силами безпеки. Підтримку кампанії надали ЮНІСЕФ, країни-члени ООН, неурядові міжнародні організації, регіональні міжнародні організації, представники громадськості, миротворчі місії [6].

Міжнародний кримінальний суд визначає військовим злочином вербування та використання дітей віком до 15 років як солдатів, що є заборонено у відповідності до положень міжнародного гуманітарного права.

Висновки та пропозиції. Випадки залучення дітей до збройних конфліктів в окремих країнах носять доволі масовий характер (наприклад, у окремих країнах Азії, Африки, Латинської Америки та Європи) та зумовлю формування такої категорій дітей, як «дитина-солдат» та «дитина, пов'язана зі збройними силами чи озброєними групами». В силу своїх особливостей діти «легко» вербуються до участі у збройних конфліктах, адже вони схильні до переймання певних переконань та ідей, мають ряд «сприятливих» для вербування психологічних вікових рис.

Залучення дітей до участі у збройному конфлікті у ролі солдатів та/або допоміжного персоналу здійснюється шляхом вербування, залучення, заохочення, примусу, залучення дітей до виконання інженерно-будівельних та інших видів робіт, приєднання до військових угруповань з метою уникнення бідності, захисту громади, почуття помсти тощо. В незалежності від причин участі дітей у збройних конфліктах вони є жертвами та свідками насильства, права яких порушуються.

Міжнародно-правовий механізм протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах спрямований не тільки на запобігання такому негативному явищу, алей притягненню винних до національної і міжнародної відповідальності та реінтеграції дітей-солдат до мирного життя. Даний механізм ґрунтується на нормах міжнародного гуманітарного права та ряді міжнарод-

но-правових актів (наприклад, Женевська конвенція, 1949 р.; Протоколи I та II до Женевських конвенцій, 1977 р.; Конвенції про права дитини, 1989 р.; Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах до Конвенції про права дитини, 2000 р. та ін.). Система міжнародних органів в сфері протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах складають: Дитячий фонд ООН, Спеціальний представник Генерального секретаря ООН із питань дітей та збройних конфліктів, Міжнародний кримінальний суд. У 2014 р. під егідою СААС та за підтримки ЮНІСЕФ, країн-членів ООН, неурядових міжнародних організацій, регіональних міжнародних організацій, представників громадськості, миротворчих місій стартувала кампанія «We are «Children, Not Soldiers»» метою якої стало досягнення глобального консенсусу у протидії вербуванню дітей до участі у збройних конфліктах національними силами безпеки.

Міжнародно-правовий механізм протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах в силу ряду обставин не гарантує захисту прав дітей у збройних конфліктах в повній мірі, а тому потребує подальшого вдосконалення відповідних норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав дітей у збройних конфліктах.

Список використаної літератури:

1. Клименко О. Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). *Соціологічні студії*. 2019. 2 (15), 13–20. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-13-20>
2. Герасимчук М.В. Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33359 (дата звернення 03.07.23)
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#n172 (дата звернення 02.07.23)
4. Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах до Конвенції про права дитини від 01.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення 05.07.23)
5. Шевченко В. Діти-солдати по обидва боки конфлікту на Донбасі. *BBC NEWS Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141126_children_soldiers_donbass_ko (дата звернення 11.07.23)
6. Child Recruitment and Use. *Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflicts* URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/child-soldiers/> (дата звернення 03.07.23)

Mandzyk P. I., Borovyk A. V. Certain aspects of the international legal mechanism to prevent the involvement of children in armed conflicts

The article analyzes the cases of involvement of children in armed conflicts in certain countries, which are of a rather massive nature (for example, in certain countries of Asia, Africa, Latin America, and Europe). The concept of “a child associated with armed forces or armed groups” is revealed, and the peculiarities of the psychological age-related features of children, thanks to which they are “easily” recruited to participate in armed conflicts, are characterized.

The ways of involving children to participate in the armed conflict as soldiers and/or support personnel (recruitment, intimidation, encouragement, coercion, involvement of children in engineering, construction and other types of work) and the grounds for joining military groups in order to avoid poverty, protect communities, feelings of revenge, etc. The negative socio-legal consequences of children’s participation in armed conflicts are revealed.

The direction of the international legal mechanism for combating the involvement of children in armed conflicts is characterized, namely, such a mechanism is aimed at preventing such a negative phenomenon, bringing the guilty to national and international responsibility, and reintegrating child soldiers into peaceful life. It is emphasized that this mechanism is based on the norms of international humanitarian law and a number of international legal acts (for example, the Geneva Convention, 1949; Protocols I and II to the Geneva Conventions, 1977; Convention on the Rights of the Child, 1989; Optional Protocol regarding the participation of children in armed conflicts to the Convention on the Rights of the Child, 2000, etc.). It was noted that the institutional component of the international legal mechanism for combating the involvement of children in armed conflicts is the system of relevant international bodies (the UN Children’s Fund, the Special Representative of the UN Secretary General on Children and Armed Conflicts, the International Criminal Court, UNICEF, individual UN member states, non-governmental international organizations, regional international organizations, public representatives, peacekeeping missions).

It was determined that the international legal mechanism for combating the involvement of children in armed conflicts due to a number of circumstances does not guarantee the protection of children's rights in armed conflicts in full, and therefore requires further improvement of the relevant norms of international humanitarian law regarding the protection of children's rights in armed conflicts.

Key words: *child soldiers, children associated with armed forces or armed groups, involvement in armed conflicts.*